

Бондар Н. А.,

доктор філософії зі спеціальності 081 «Право», доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0001-8036-9083

Гримайло М. О.,

асистент кафедри геодезії та землеустрою
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0009-0008-3406-739X

Гапонов Р. Р.,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 081 «Право»
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0009-0000-6214-0592

ПРАВО НА ОСВІТУ В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

THE RIGHT TO EDUCATION IN THE SYSTEM OF HUMAN RIGHTS: CERTAIN ASPECTS

У статті автори досліджують право на освіту в системі прав людини, генезу права на освіту. Автори розглядають право на освіту, як суб'єктивне та комплексне право, яке належить до соціальних, економічних, культурних та інформаційних прав людини «другого покоління», тобто, воно було ідентифіковане та сформоване пізніше за право на життя, право на гідність особи чи право на свободу та особисту недоторканність, хоча становлення права на освіту пройшло кілька етапів, які обумовлені змінами в суспільстві, політиці та економіці.

Культурний аспект права на освіту полягає в тому, що культурні права гарантують духовний розвиток людини, допомагають кожному індивіду стати корисним учасником політичного, духовного, соціального й культурного прогресу. Соціальний аспект полягає в питанні про платність або безоплатність його отримання, в наданні державою соціальних гарантій його отримання. Економічний аспект – у тому, що його реалізація є найважливішим чинником науково-технічного й економічного зростання держави, яке може бути забезпечене лише високоосвіченими громадянами. Інформаційний аспект стосується доступу до інформації, яка необхідна для реалізації цього права.

Окрім того, стаття також висвітлює генезу права на освіту. Право на освіту має довгу історію та починає формуватися в стародавніх цивілізаціях. На цьому етапі термін «право на освіту» не вживалося, а освіта ототожнювалася з вихованням, проте у працях філософів спостерігаємо потребу в знаннях та самовдосконаленні. В Середньовіччі освіта мала релігійне забарвлення, а освіта та культура розумілися взаємопов'язаними поняттями. Період Просвітництва в Європі (XVII–XVIII століття) став переломним моментом у розвитку ідеї права на освіту. Значний внесок у розвиток теорії прав і свобод людини зробили відомі філософи, такі як Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Вольтер, Д. Дідро, які виступали за доступність освіти для всіх, незалежно від соціального статусу. Освіта почала розглядатися як засіб підвищення рівня знань, моральності та громадянської відповідальності, а мета освіти – це виховання вільної людини. XIX століття характеризується поширенням ідеї рівного доступу до освіти для всіх громадян, незалежно від статі, раси або соціального статусу. XX століття стало періодом міжнародного визнання права на освіту як фундаментального права людини.

Ключові слова: права людини, культурні права людини, соціальні права людини, економічні права людини, інформаційні права людини, генеза права на освіту, Цілі сталого розвитку.

Article deals with the right to education in the system of human rights, the genesis of the right to education. The authors consider the right to education as a subjective and complex right, which belongs to the social, economic, cultural and informational rights of “second generation”. That means, it was identified and formed later than the right to life, the right to person dignity, or the right to freedom and inviolability of the person, although the formation of the right to education has gone through several stages, which are caused by changes in society, politics and the economy.

The cultural aspect of the right to education is that cultural rights guarantee the spiritual development of a person, help each individual to become a useful participant in political, spiritual, social and cultural progress. The social aspect consists in the question of whether it is paid or free of charge, in the state's provision of social guarantees for its receipt. The economic aspect is that its implementation is the most important factor in the scientific, technical and economic growth of the state, which can only be ensured by highly educated citizens. The informational aspect refers to access to information that is necessary for the implementation of the right.

In addition, the article also highlights the genesis of the right to education. The right to education has a long history and begins to take shape in ancient civilizations. At this stage, the term "right to education" was not used, and education was equated with upbringing, however, in the works of philosophers, we observe the need for knowledge and self-improvement. In the Middle Ages, education had a religious colour, and education and culture were understood as interconnected concepts. The Enlightenment period in Europe (XVII–XVIII centuries) was a turning point in the development of the idea of the right to education. Famous philosophers made a significant contribution to the development of the theory of human rights and freedoms. J. J. Rousseau, J. Locke, Voltaire, D. Diderot were among them. They advocated the availability of education for everyone, regardless of social status. Education began to be considered as a means of increasing the level of knowledge, morality and civil responsibility. The goal of education was the education of a free person. The 19th century was characterized by the spread of the idea of equal access to education for all citizens, regardless of gender, race or social status. The 20th century became the period of international recognition of the right to education as a fundamental human right.

Key words: *human rights, cultural human rights, social human rights, economic human rights, informational human rights, genesis of the right to education, Sustainable Development Goals.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку питання освіти набувають особливого значення для всіх країн. Разом з тим, повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію України призвело до неможливості реалізації повною мірою права на освіту. Значущість і важливість освіти для держави й усього суспільства в цілому виявляється в тому, що освіта розвиває потенціал, який дозволяє суспільству та державі рухатися вперед, прогресувати, вдосконалюватися в різних сферах. Освіта постає фундаментом і гарантією прогресу суспільства в цілому та кожного індивіда зокрема. В умовах глобалізації суспільних відносин роль освіти в житті соціуму та людини постійно зростає. Право на освіту за своїм змістом є складовою частиною всебічного розвитку людини, який своєю чергою стає на сьогодні не лише вищою метою кожної особистості, а й основним елементом становлення і формування нового порядку у громадянському суспільстві та правовій державі. У зв'язку із цим вивчення питань прав людини, в тому числі права на освіту, є важливим завданням як у теоретичному, так й у практичному значенні.

Мета полягає у проведенні правового аналізу права на освіту в системі прав людини та визначення його місця в цій системі, а також дослідження генези права на освіту.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу права на освіту, його поняття та значення, варто зазначити, що історично право на освіту було привілеєм, користуватися яким міг далеко не кожний.

Як відомо, освіта (англ. – "education"; нім. – "bildung"; грецьк. – "paideia") – є суспільний процес (діяльність, інституція) розвитку і саморозвитку особистості, пов'язаний з оволодінням соціально значущим досвідом [1, с. 8].

Право на освіту – одне з соціально-економічних, а також культурних прав людини «другого покоління», тобто, воно було ідентифіковане та сформоване пізніше за право на життя, право на гідність особи чи право на свободу та особисту недоторканність, хоча становлення права на освіту пройшло кілька етапів, які обумовлені змінами в суспільстві, політиці та економіці.

Право на освіту має довгу історію та починає формуватися в стародавніх цивілізаціях. Так, до прикладу, в Стародавній Греції та Стародавньому Римі освіта була привілеєм еліт. Платон і Аристотель приділяли неабияку увагу роздумам про «ідеальну державу», а їх праці були пронизані державоцентристським мисленням. Зокрема, у своїй праці «Політика», Аристотель запропонував ідею закону як чинника регулювання освіти та переконливо обґрунтував необхідність її законодавчого регулювання [2, с. 231]. Погоджуємося з думкою О. Мельничук, яка зазначає, що в працях філософів античності ще не вживалося поняття «право на освіту», та власне, й сам термін «освіта» (розумівся як «виховання»), проте заслуга мислителів полягає в тому, що вони заклали фундамент природного праворозуміння, утвердили положення про необхідність пізнання людиною суспільних явищ та свідомого впливу на них, потребу володіння певною сумою знань та постійного самовдосконалення [3, с. 10].

В Середньовіччі освіта мала релігійний контекст. В цей період високого рівня досягла шкільна освіта та формується університетська освіта в таких країнах Італія, Франція та Англія, а трохи пізніше в Чехії, Польщі, Австрії, Німеччині. «З погляду філософії» – як зазначають В. Андрущенко та І. Передборська щодо середньовічної освіти – «освіта (і виховання) є трансформацією «духу епохи» у структуру свідомо-

сті, світогляд, духовний світ, культуру і загальне ество особистості. Трансформований засобами освіти «дух епохи» стає її (особистості) стрижневою підвалиною, визначає співрозмірність (або неспіврозмірність) людини з її добою. Через освіту (культуру, виховання) цей дух визначає суспільно вагомі параметри особистості» [1, с. 10]. Освіта та культура розумілися якщо не тотожними, то взаємопов'язаними поняттями.

Період Просвітництва в Європі (XVII–XVIII століття) став переломним моментом у розвитку ідеї права на освіту. Значний внесок у розвиток теорії прав і свобод людини зробили відомі філософи, такі як Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Вольтер, Д. Дідро, які виступали за доступність освіти для всіх, незалежно від соціального статусу. Наприклад, дослідження поглядів Дж. Локка у контексті права на освіту, дозволяє виділити декілька основоположних тез щодо реалізації зазначеного права – обов'язковою умовою фізичного, розумового та морального вдосконалення є активність самого суб'єкта виховання; знання та здібності не вродженні, вони розвиваються шляхом набуття досвіду та виховання, ними рухають інтереси; необхідність гуманного ставлення до дитини, визнання її індивідуальності та свободи дій тощо [3, с. 22–23]. Освіта почала розглядатися як засіб підвищення рівня знань, моральності та громадянської відповідальності, а мета освіти – це виховання вільної людини.

У XIX столітті багато європейських країн, зокрема Німеччина, Франція, Великобританія, започаткували національні системи освіти. Освіта стала обов'язковою і безкоштовною на початковому рівні. Цей період також характеризується поширенням ідеї рівного доступу до освіти для всіх громадян, незалежно від статі, раси або соціального статусу. В науковій літературі існує думка, що першою країною, яка закріпила право на освіту на конституційному рівні стала Мексика. Так, статтею 3 Конституції Мексиканських Сполучених Штатів 1917 року закріплюється право на отримання освіти, якість якої гарантується державою. Дошкільна, початкова та середня освіта є базовою та вся освіта, яку надає держава, є безкоштовною [4].

XX століття стало періодом міжнародного визнання права на освіту як фундаментального права людини. Після Другої світової війни було прийнято низку міжнародних документів, які закріпили право на освіту. Право на освіту стає одним із фундаментальних прав людини, яке закріплене в різних міжнародних та національних правових актах. Це право забезпечує доступ кожній людині до отримання знань, розвитку навичок і культурного збагачення. Відповідно статті 26 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право на освіту, яка повинна бути безкоштовною, принаймні на початковому рівні, а вища освіта повинна бути доступною для всіх на основі здібностей кожного [5].

Відповідно до статей 13 та 14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права право на освіту визнається за кожною людиною, незалежно від її статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, стану здоров'я та інших обставин. Це право забезпечується: розгалуженою мережею закладів освіти, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти; відкритим характером закладів освіти, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей та інтересів громадянина; різними формами навчання – очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем. Вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої та фахової підготовки встановлюються державними стандартами освіти. Вони є основою оцінки освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня громадян незалежно від форм одержання освіти [6].

Як зазначає Л. Заболотна, право на освіту визнається сучасним міжнародним правом як невід'ємна складова права на освіту, закріпленого в універсальних та регіональних угодах з прав людини. Формалізація змісту вищої освіти як предмету такого права здійснюється у спеціалізованих універсальних та регіональних договірних актах з питань освітньої співпраці [7].

Також, право на освіту закріплене у статтях 28 і 29 Конвенції про права дитини, у статті 2 Першого протоколу Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у статті 17 Переглянутої Європейської соціальної хартії.

З метою закріплення права на освіту та забезпечення його здійснення, статтею 53 Конституції України передбачено, що кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої й післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства [8].

У 2015 році Організацією Об'єднаних Націй були ухвалені 17 Цілей сталого розвитку «як універсальний заклик до дій щодо скорочення бідності, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 року усі люди жили в мирі й достатку»

[9]. З метою забезпечення національних інтересів України, у 2019 році Президентом України був підписаний відповідний Указ [10]. Саме 4 Ціль передбачає забезпечення всеохоплюючої й справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх, яка має завдання забезпечити доступність освіти, підвищити якість освіти у взаємозв'язку з наукою, ліквідувати гендерні та матеріальні розбіжності, забезпечити можливість навчання впродовж усього життя. Всі ці завдання направлені на розроблення механізму реалізації права на освіту у сучасному світі.

На міжнаціональному рівні освіта має вирішальне значення для подолання бідності, вирівнювання можливостей праці та сприяння більшій гендерній рівності та добробуту нових поколінь. Це також забезпечує основу для створення майбутніх людських ресурсів. Дійсно, виходячи з підходу, що ґрунтується на реалізації права на освіту, освіта відіграє ключову роль у вихованні справедливого ставлення та поваги до інших зміцнюючи демократичні принципи.

Говорячи про правову природу права на освіту та його значення, варто звернути увагу на те, що в аспекті забезпечення права людини на освіту виражаються та поєднуються як приватні, так і публічні інтереси. І таке сполучення інтересів, як зазначає О. Мельник [11], є явищем законнимірним. Перш за все, це пояснюється цінністю самої освіти як для окремої людини, так і держави та суспільства загалом. Так, конкретна людина зацікавлена в реалізації права на освіту, бо вона забезпечує формування її як культурної особистості. Здійснюючи право на освіту, особа залучається до навчально-виховного процесу, оволодіває систематизованими знаннями, уміннями та навичками. Все це сприяє розвитку особистості загалом, оскільки у процесі освіти в неї розвиваються мова, емоції, почуття, мислення, формується певний світогляд, культура поведінки, естетичні смаки тощо. Через освіту особа залучається до досягнень мистецтва, науки, техніки, засвоює правила поведінки в суспільстві, розвиває свої здібності й набуває здатностей реалізувати їх у певній сфері суспільного життя. За допомоги освіти відбувається процес становлення особистості як суспільної істоти, здійснюється її соціалізація, тобто «процес і результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування і відносин» [12, с. 834]. Під час цього процесу людина збагачує свій соціальний досвід та реалізує соціальні зв'язки. Отже, кожен зацікавлений у здобутті певної освіти, бо це гарантує духовний, культурний розвиток, набуття професійних знань, умінь і навичок, можливість їх реалізації у майбутньому, зрештою, сприяє задоволенню потреби повноцінних, гідних умов життя.

З іншого боку, у забезпеченні якісної освіти виражається інтерес усього суспільства, бо, як зазначено вище, вона є способом соціалізації особистості, а цей процес – двосторонній. Освіта виконує специфічну, тільки їй властиву функцію – передає культурні надбання людства, духовні цінності, норми, традиції від покоління до покоління, дає змогу виявити й розвинути здібності кожного з тим, щоб використати їх на користь людства загалом. Окрім того, наявність права на безкоштовну освіту гарантує можливість сформувати загальні та спеціальні компетентності та здобути результати навчання навіть соціально незахищеним верствам населення та дозволяє здійснити виховний вплив на соціально неадаптовану молодь, забезпечити соціальну реабілітацію осіб, які потрапили у складні життєві ситуації, в чому й виражається суспільний інтерес у цілому.

З іншого боку, в гарантуванні права на освіту кожному зацікавлена й держава, оскільки саме освіта створює кваліфікований трудовий потенціал, забезпечує підготовку професійних спеціалістів, здатних ефективно здійснювати управління державними справами та виконувати її завдання. Ефективне функціонування системи освіти в державі сприяє зменшенню безробіття (учні, студенти належать до категорії зайнятого населення), забезпеченню життєдіяльності державних інституцій, національної безпеки, розбудові соціальної держави та утвердженню стабільності в суспільстві [11].

Зауважимо, що правомірність твердження про органічне сполучення інтересів у забезпеченні права людини на освіту доводить аналіз національного законодавства, а також міжнародних норм у сфері освіти, в яких виражається цінність власне самої освіти як соціокультурного явища та відображається усвідомлена потреба в її функціонуванні. Зокрема, у преамбулі Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII прямо вказано, що метою є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [13]. У Національній доктрині розвитку освіти, що була затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року також йде мова про те, що освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником

політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства. Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [14]. Відображення правомірності зазначеної тези також знаходимо у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), а саме створення таких умов, за яких народ України став би нацією, що постійно навчається враховуючи динамізм, притаманний сучасній цивілізації, зростання соціальної ролі особистості, гуманізацію та демократизацію суспільства, інтелектуалізацію праці, швидку зміну техніки й технологій в усьому світі [15].

Перш за все перед визначенням місця права на освіту в системі основних прав і свобод людини та громадянина необхідно визначитися щодо класифікації прав і свобод людини та громадянина. Так, під класифікацією розглядається система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо, сукупність підпорядкованих понять або об'єктів певної галузі знання, яка використовується як засіб для встановлення певних зв'язків між цими поняттями, класами об'єктів, а також проводиться для орієнтації серед багатоманітних понять або об'єктів [16]. Існують різні критерії класифікації прав і свобод людини. Як зазначають науковці, найбільш розповсюдженою та розробленою є класифікація прав і свобод людини на основі виділення найбільш важливих сфер суспільного життя, в яких виникають і реалізуються права і свободи людини та громадянина. Останні є певною системою, що має логічні підстави, відображає специфіку самих прав і свобод, тих сфер життєдіяльності людини й громадянина, яких вони стосуються. Класифікують п'ять груп прав людини: особисті, політичні, соціальні, економічні та культурні. Така класифікація закладена в основу універсальних (оонівських) стандартів прав людини [17, с. 464]. Питання класифікації прав людини не стоїть на місці й актуальності набуває виділення екологічних [18, с. 58] та інформаційних [19, с. 158] прав, зокрема і прийняттям концепції Цілей сталого розвитку.

При цьому, розглядаючи відповідну класифікацію прав людини, можна побачити відсутність єдиної думки щодо місця права на освіту в системі прав і свобод особистості. Однак, привертає увагу думка О. Кулініч про те, що межа, проведена між цими групами прав і свобод, є досить умовною, оскільки всі вони характеризують єдину, цілісну систему суспільних відносин, а більшість конкретних прав і свобод одночасно можуть бути віднесені до двох різних категорій прав [20, с. 139].

Однак, підкреслимо, що в різний час право на освіту належало до різних груп прав людини. Так, в радянський період нашої історії право на освіту належало до культурних прав людини, деякі науковці і на даний час продовжують відносити його до категорії культурних прав людини і громадянина [21].

На основі аналізу різних наукових позицій О. Кулініч зазначає, що переважна більшість учених відносить право на освіту до числа соціальних прав і свобод людини та громадянина. Це зумовлено тим, що на користь соціальної складової конституційного права на освіту говорить той факт, що рівень освіти багато в чому характеризує соціальний статус, ступінь соціалізації людини, а законодавчо закріплений і забезпечений рівень обов'язкової освіти – досягнення соціально-економічного розвитку суспільства [20, с. 137].

Привертає увагу думка Л. Вакарюк, яка визнає інформаційні права людини, як основні, фундаментальні можливості людини, що необхідні їй для нормального існування, розвитку та задоволення інформаційних потреб та становлять цілісний екзистенціальний феномен, який можна пізнати виключно крізь призму їхніх системних властивостей, що проявляється у наявності прав і свобод інформаційного характеру у різних сферах життєдіяльності суспільства [19, с. 158]. Таким чином, право на освіту, як частина цієї групи прав забезпечує рівний доступ до знань та є основою для реалізації цього права.

Зазначимо, що у дослідженні поділяється позиція науковців, відповідно до якої право на освіту має комплексний характер і поєднує ознаки як соціальних, так і культурних прав та включає економічну та інформаційну складову. Разом з тим: 1) культурний аспект права на освіту полягає в тому, що культурні права гарантують духовний розвиток людини, допомагають кожному індивіду стати корисним учасником політичного, духовного, соціального й культурного прогресу; 2) соціальний аспект полягає в питанні про платність або безоплатність його отримання, в наданні державою соціальних гарантій його отримання та 3) економічний аспект – у тому, що його реалізація є найважливішим чинником науково-технічного й економічного зростання держави, яке може бути забезпечене лише високоосвіченими громадянами. 4) інформаційний аспект стосується доступу до інформації, яка необхідна для реалізації цього права.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що генеза становлення права на освіту відображає складний процес соціальних, політичних і культурних змін. Сьогодні це право визнається на міжнародному рівні як один з основних інструментів забезпечення рівності, соціальної справедливості та сталого розвитку суспільства. Право на освіту займає ключове місце в системі

прав людини, оскільки воно є не лише самостійним правом, але й інструментом для реалізації інших прав. У міжнародному праві освіта визнається як одне з прав другого покоління, яке передбачає зобов'язання держави створювати умови для його реалізації.

Право на освіту пов'язане з такими правами, як право на свободу думки, совісті та релігії, право на свободу вираження поглядів, право на соціальний захист, право на доступ до інформації, а також право на рівний доступ до всіх рівнів освіти без дискримінації.

Право на освіту є не лише засобом особистісного розвитку, але й ключовим елементом у забезпеченні загальної рівності та соціальної справедливості. Право на освіту є основним правом людини, яке слід розглядати як правову можливість, визнану невід'ємною, загальною та рівною, яка необхідна для задоволення потреби особи у здобутті знань, формуванні умінь, навичок з метою гармонійного розвитку її та суспільства, що забезпечується державою, а також соціальним середовищем в цілому.

Список використаних джерел:

1. Філософія освіти: навчальний посібник. За заг. Редакцією В. Андрущенко, І. Передборської. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова. 2009. 329 с.
2. Даценко Ю.О. Законодавче регулювання освіти: концепція Арістотеля. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2343/1/Y_Dacenko_konf_IS.pdf (дата звернення: 11.08.2024)
3. Мельничук О.Ф. Право людини на освіту: монографія. Вінниця: «Меркьюрі-Поділля», 2013. 440 с.
4. CONSTITUCIÓN POLÍTICA DE LOS ESTADOS UNIDOS MEXICANOS. Constitución publicada en el Diario Oficial de la Federación el 5 de febrero de 1917. URL: https://es.wikisource.org/wiki/Cap%C3%ADtulo_I_De_los_Derechos_Humanos_y_sus_Garant%C3%ADas (дата звернення: 11.08.2024)
5. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 11.08.2024)
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. (1966). Міжнародний пакт ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
7. Заболотна Л.В. Генеза міжнародного правового забезпечення права на освіту. Правова позиція. 2022. № 4. С. 265–270. DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.50>
8. Конституція України. (1996). Відомості Верховної Ради України (ВВР). № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення : 12.08.2024)
9. Цілі сталого розвитку. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення : 12.08.2024)
10. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2023 року. Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення : 12.08.2024)
11. Мельник О. Публічний та приватний інтерес у контексті забезпечення права людини на освіту. Публічне право. 2011. № 1. С. 116–121
12. Енциклопедія освіти. За ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
13. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення : 12.08.2024)
14. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 17.08.2024)
15. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття): Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.08.2024)
16. УКРЛІТ.ORG. Публічний електронний словник української мови. URL: <http://ukrlit.org/slovyk/%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 17.08.2024)
17. Загальна теорія права: підручник. За заг. Ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
18. Кобринський В.Ю., Камінський А.І. Основні засади класифікації екологічних прав та обов'язків людини і громадянина. Право і суспільство. 2012. № 2. С. 54–58.
19. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «інформаційні права людини». Підприємство, господарство і право. 2018. № 2. С. 155–159.
20. Кулініч О.О. Місце конституційного права на освіту в системі основних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2014. Випуск. 2. Том 1. С. 138–141.
21. Мацькевич М. М. Культурні права і свободи в системі прав і свобод людини і громадянина в Україні: історико-правовий аспект. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 11. С. 42–47.